

HET BEGRAVEN DER DOODEN BIJ DE NATUURVOLKEN (MOTIEVEN EN ONTWIKKELING)

DOOR

J. L. M. DE KEIJSER.

In dit opstel hebben we ons als taak gesteld een antwoord te geven op de volgende vragen:

- 1°. Welke motieven liggen er ten grondslag aan de verschillende wijzen, waarop de natuurvölker hun dooden bezorgen?
- 2°. Welke manier is wel als de oudste te beschouwen?
- 3°. Is er een opeenvolging aan te wijzen in de verschillende manieren?

Voor ons doel hebben we de volgende hoofdvormen te onderscheiden:

1. Het op de plaats van 't sterfgeval zonder meer achterlaten van het doode lichaam.
2. Het wegwerpen van het lijk ergens buiten het kamp.
3. De teraardebestelling.
4. Het bijzetten boven den grond, hetzij in boomen, op stellingen, of in hutten.
5. De verbranding.

Een onderzoek naar de motieven lijkt ons noodzakelijk, teneinde een genesis van de doodenbezorging psychologisch aannemelijk te kunnen maken. Vervolgens mag dan de aanwijzing van overgangsvormen aan de verkregen hypothesen nog verderen steun verleen.

Küstners, die de ontwikkeling van het begraven bij de bewoners van Afrika onderzoekt, past onzes inziens een geheel verkeerde methode toe. Allereerst stelt hij de historische volgorde der volken in dit werelddeel vast, n.l. de Pygmaeën als de oudste, vervolgens de Bosjesmannen en Hottentotten, de Bantu- en Soedannegers, en tenslotte de Hamieten. Uit de verspreiding der verschillende begrafeniswijzen meent hij dan voor elke volkerengroep een bepaalde manier aan te kunnen wijzen. Zoo verkrijgt hij een „historische” rij van

begrafenisvormen, welke hij eerst dan psychologisch tracht te verklaren.¹⁾ Bevredigen doet ons deze verklaring echter geenszins. Waarom ook ze te persen in een door niets gerechtvaardigd „historisch” schema? Door niets gerechtvaardigd, want 't is toch een willekeurige wijze van doen, om uit een vroegere of latere vestiging van een volkerengroep in Afrika te willen besluiten tot de meerdere of mindere primitiviteit eener begrafenismanier. Dat zou beteekenen: stagnatie der ontwikkeling, zoodra een volk in Afrika verschijnt.²⁾

Vóór we nu onze eigenlijke taak opvatten, lijkt 't ons van belang, om allereerst ons standpunt te bepalen met betrekking tot „overname” of „spontaneïteit”. We scharen ons in dezen aan de zijde van de aanhangers der spontaneïteitsgedachte, daarbij de mogelijkheid van overname geenszins ontkennend, vooral niet voor nauwverwante stammen in een vrij aaneengesloten gebied, ofschoon we ook bij hen verschillende begrafeniswijzen zullen aantreffen, en daarom ook bij hen de spontaneïteit reeds a priori aannemen, totdat het tegendeel bewezen is. Waar bovendien eenzelfde wijze gevolgd wordt in ver uit elkaar gelegen gebieden, zooals Australië en Amerika, daar denken we zeker 't eerst aan spontaneïteit. Ook kunnen we ons niet goed door „overname” verklaren de wijde verspreiding van psychisch diep gewortelde gebruiken als b.v. de bloedwraak, het kannibalisme, of de begrafenisgebruiken, waaraan doodenvrees of -vereering ten grondslag ligt. Acculturatie kon hier eerst gevolg hebben bij een reeds aanwezige innerlijke dispositie. Doch dan was ze ook nauwelijks noodig! De „spontaneïteitsgedachte” vindt dan ook juist haar grootsten steun in de bestaande hooge mate van gelijkheid der menschelijke psyche.³⁾ Deze gelijkheid afwijzen met de opmerking, dat de volken der aarde in karakter zooveel verschillen vertoonen, zooals b.v. *Graebner* poogt te doen⁴⁾, is niet toelaatbaar, daar 't hier slechts gaat om een gelijkheid tot op zekere hoogte.

¹⁾ *P. M. Küsters*: Das Grab der Afrikaner (Anthropos XIV—XV; XVI—XVII. Zie o.a. XVII p. 955 ff.)

²⁾ Zelfs als Küsters zijn historische volgorde der volken bedoelt in den zin van *Stratz*, neemt hij hier een ongemotiveerde stagnatie aan.

³⁾ Alle aanhangers der spontaneïteit hebben aan die psychische gelijkheid der menschheid met recht groote waarde toegekend (zie *J. Eisenstädter*: Elementargedanke und Uebertragungstheorie, 1912, p. 1—18). *A. W. Nieuwenhuis* heeft ze in een lijvige verhandeling voor de Maleiers (zelfs voor de laagste, n.l. de Dajaks en Toradja's) in vergelijking met de cultuurvolken aangetoond. („Die Veranlagung der malaiischen Völker des Ost-Indischen Archipels” in „Internationales Archiv für Ethnographie”, XXI—XXIII, XXV). En zegt *O. Stoll* niet: „So einförmig gestalten sich über den ganzen Erdboden hin die Bilder der suggestiven Reaktion auf identische Reizursachen, dass wir in ihnen den schlagendsten Beweis für die psychische Einheit des Menschengeschlechtes zu erblicken berechtigt sein.” (Suggestion und Hypnotismus in der Völkerpsychologie, 1894, p. 496).

⁴⁾ *F. Graebner*: Methode der Ethnologie, 1911, p. 112.

Als hij zegt dat o.a. de Melanesiërs en Afrikaansche negers psychisch zeker niet minder gedifferentieerd zijn dan hun physische constituties, dan heeft hij hierin stellig gelijk, doch kunnen we daar in zijn trant tegen inbrengen, dat, evenals die physische constituties toch ook in den grond algemeen menschelijk, dus voor 90 % hetzelfde zijn, het psychisch juist zoo is gesteld: waarnemen, gevoelen, denken, willen en handelen doen alle menschen volgens dezelfde wetten.

* * *

Als we ons thans weer tot ons onderwerp bepalen, willen we beginnen met er op te wijzen, dat er een stadium in de ontwikkeling der menschheid is geweest, waarin van een begraven der dooden nog niet kan gesproken worden. We mogen toch na *Steinmetz'* „Endokannibalismus” wel aannemen, dat 't opeten der lijken een algemeene en noodwendige gewoonte der oermenschen was. Als gronden daarvoor worden in genoemd werk opgegeven: het hongerkarakter van den oermensch, zijn groote behoefte aan vleeschspijzen, 't ontbreken van afschuw en walg van lijken, de afwezigheid van vrees voor wraak van den geest en dus ook van elke veroordeeling van het eten der dooden, 't ontbreken van fantastisch medelijden met 't geschonden lijk, en van 't gevoel, dat de persoon of diens nagedachtenis werd ontheiligd.⁵⁾

Nu is *Steinmetz* hier niet onbestreden gebleven. *Küsters* en *Westermarck*⁶⁾ kunnen zich met dit oerkannibalisme niet vereenigen. Beiden meenen, dat 't kannibalisme eerst laat in de geschiedenis der menschheid is opgetreden, toen een begraven der dooden dus reeds lang plaats had. De critiek der genoemde auteurs is echter verre van sterk⁷⁾, zoodat we ons gerechtigd achten het opeten der lijken door den oermensch als werkhypothese aan te houden.

Van een begraven was dus nog geen sprake. Een doode verdween als vanzelf, gold als een lekkere hap en werd zeer zeker niet beschouwd als iets, dat men moest trachten kwijt te raken, of de laatste eer moest bewijzen.

Wat ving de mensch echter aan met het overschot van dooden, dat hij kreeg, zoodra het kannibalisme, in casu het opeten der lijken, begon te verdwijnen tengevolge van 't wegvallen van één of meer der genoemde motieven?

't Proces der ontbinding kan hem niet hebben genoopt tot een verwijdering van het lichaam. Dat noch de reuk, noch de aanblik

⁵⁾ S. R. *Steinmetz*: Endokannibalismus (Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie. Bd. I, 1928, p. 200—201, 229, 232—233.)

⁶⁾ P. M. *Küsters*: Das Grab der Afrikaner (Anthropos XVI—XVII).

E. *Westermarck*: The Origin and Development of the Moral Ideas II, 1926, p. 569 ff.

⁷⁾ J. L. M. *de Keijser*: Oer-kannibalisme (in „Mensch en Maatschappij”, Jan. afl. 1929.)

hem een gevoel van walging bezorgden, heeft *Steinmetz* in de genoemde verhandeling van den huidige natuurmensch zoowel inductief bewezen als psychologisch verklaard.⁸⁾ Toch vindt men bij alle natuurvölker de een of andere manier om de lijken te verwijderen.

Den sleutel tot dit probleem vinden we door de tot kannibalisme leidende motieven te vergelijken met de gevoelens, welke ten grondslag blijken te liggen aan de verschillende begrafenisgebruiken der natuurvölker: Aanvankelijk kende de lijken-etende oërmensch geen vrees, noch sympathie voor den doode.⁹⁾ Doodenvrees en doodenvereëring zijn echter den natuurvölker niët vreemd. In de verschillende begrafenisgebruiken komt dit duidelijk aan den dag. Als primair van deze twee hebben we bovendien de doodenvrees te beschouwen, en, gezien de wijde verspreiding der doodenvrees en -vereëring onder de natuurvölker, is haar voormalige universaliteit eveneens waarschijnlijk.¹⁰⁾

Uit deze gegevens is nu wel de *voorloopige* gevolgtrekking te maken, dat de opkomende vrees èn terughield van 't opeten van 't lijk, èn tevens het eerste motief voor doodenbezorging werd.

Men heeft zich in de Ethnologie die vrees voor den doode op twee manieren voorgesteld: ten eerste als vrees voor de wraak van de machtig gedachte ziel¹¹⁾, en dat beteekent volgens 't magische denken ook vrees voor 't doode lichaam; ten tweede als vrees voor besmetting met „dood”. Tot dat idee van besmetting kan men reeds gekomen zijn vóór de ontwikkeling der eigenlijke doodenvrees, in den tijd van de opkomende magie, omdat 't berust op dezelfde associatiewetten als de z.g. „Analogiezauber”. In 't bijzonder moeten epidemieën geschikt zijn geweest voor 't postvatten van genoemde gedachte.

Welke vrees indertijd ook van 't eten der lijken mag hebben doen afzien, zeker is 't wel, dat, toen zich eenmaal de voorstelling „ziel”

⁸⁾ *Steinmetz*: Endokannibalismus, p. 213—228.

⁹⁾ *ibid.* p. 200—201, 229, 242.

¹⁰⁾ De meest systematische en overtuigende bewijsvoering daarvoor is nog steeds die van *Steinmetz*: Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe I, 2te Aufl. 1928, p. 279, 282—286. — Men vergelijke ook *Felix Scherke*: Ueber das Verhalten der Primitiven zum Tode, 1923; o. a. zijn slotbeschouwingen (p. 222 ff.) aan het eind van het psychologisch-analytische deel van zijn boek.

¹¹⁾ In den laatsten tijd achten sommigen 't niet waarschijnlijk, dat het geloof aan een voortbestaan der dooden noodwendig moet zijn voorafgegaan door de conceptie „ziel”. Vergelijk *K. Th. Preuss*: Die geistige Kultur der Naturvölker, 2te Aufl. 1923, p. 17 ff. (in „Aus Natur und Geisteswelt”) *F. Scherke*: op cit. p. 211. *F. Graebner* spreekt van „ein gewisses Weiterleben des Leichnams”. (Weltbild der Primitiven, 1924, p. 35 en p. 39 laatste alinea). En *N. Söderblom*: Das Werden des Gottesglaubens, 2te Aufl. 1926, p. 12—14.

Aan ons betoog behoeft deze opvatting niets te veranderen, daar er ook hier sprake is van (dooden)vrees. 't Lijkt ons ook meer een woordkwestie. Bovendien gelooven we, dat het heelemaal niet noodig is, hier aan prioriteit van het een of ander te denken. Is een gelijktijdig (elkaar steunend) ontstaan der beide begrippen („ziel” en „verder leven van den doode”) niet aannemelijker?

had gevormd, deze voorstelling met alles wat zich daaraan in den loop der tijden nog vastknoopte, de begrafenisgebruiken en daaronder natuurlijk ook de wijze van begraven machtig heeft beïnvloed.

Er valt nog op te merken, dat de vrees met plotselinge stooten moet zijn opgekomen, wilde ze het opgeven van het lijkeneten tot gevolg hebben. Een langzaam opgekomen en sterker geworden vrees zou noodwendig gevoerd hebben tot een geleidelijke aanpassing. Ten eerste toch gold het opeten der lijken nog niet als iets onteerends en ten tweede denkt de natuurmensch zich de verzoening van een door hem beleedigde zeer gemakkelijk. Als men zich later de wraakzucht van den doode duidelijker voorstelde, kwamen ook nieuwe, secundaire motieven voor 't endo-kannibalisme op, zooals bescherming tegen wormen, liefde, opname der ziel of haar schoone eigenschappen, etc.¹²⁾

In bepaalde gevallen evenwel kan de vrees als een machtig bewegende factor hebben ingeslagen in het leven van den lijkenetenden natuur- of oermensch. Een plotseling en gewelddadig sterfgeval van een zeer gevreesd man, die met een onbeschrijfelijke woede op 't gelaat, onder krampachtige stuiptrekkingen en woeste kreten de eeuwigheid inging, kan een zoodanige ontsteltenis hebben te voorschijn geropen, dat hals over kop de heele familie haar heil in de vlucht zocht. Oorspronkelijk bij uitzondering voorkomend kon een dusdanige handeling echter algemeener worden, daar de vrees, zich zoo eerst onbedeneerd demonstreerende, haar motiveering kreeg van de handeling, zoodat later reeds bij kans op een sterfgeval, bij een zware verwonding b.v., werd gedacht aan een ziel, die zich zou willen wreken; en de opmerkzaamheid, aldus gericht, deed vreesaanjagende dingen zien, waar die vroeger niet werden opgemerkt.

Ook epidemieën zullen bijzonder geschikt zijn geweest om zulk een verslagenheid te weeg te brengen, dat men in aller ijl het veld ruimde.

Zoo kunnen we dus dit zonder meer *achterlaten der dooden* wel als *de oudste lijkenbehandeling* beschouwen. Veroorzaakt door de doodenvrees, werd ze bovendien vergemakkelijkt door het uiterst geringe cultuurbezit van den zwervenden, primitieven mensch en was ze ook wel de eenvoudigste methode.¹³⁾

We zouden ook kunnen meenen, dat eerst, nadat tengevolge van 't latere exo-kannibalisme het eten der eigen stamgenooten tot iets hatelijks en onteerends was geworden en dus in onbruik was geraakt¹⁴⁾ de mensch tot het begraven van zijn dooden is gekomen. Een rondblik echter in de gevallen van kannibalisme, door Steinmetz gegeven, doet

¹²⁾ Zie Steinmetz: Endokann. p. 226, 242—243.

¹³⁾ Hieronder zullen we dan ook zien, dat de gebruiken bij de „lagere jagers” deze hypothese ten volle bevestigen.

¹⁴⁾ Steinmetz: Endokannibalismus, p. 255.

ons dit ontkennen. We treffen daaronder n.l. te veel *endo*-kannibale volkjes aan, die tevens ook dooden begraven. Opmerkenswaardig is daarbij vooral, dat het heel dikwijls de zwakkere stamgenooten zijn, die nog worden opgegeten, n.l. kinderen, vrouwen, ouden, invaliden en zieken. Voor hen wordt ook als dooden niet zoo'n groote vrees gekoesterd. Het gebruik kon dus ten opzichte van deze lieden blijven bestaan. De animistische opvatting toch komt dikwijls voor, dat de ziel in den toestand blijft, waarin zij 't lichaam verlaat, dus ziek, zwak en oud. Ook vindt men de voorstelling, dat niet van alle menschen de ziel blijft voortbestaan.¹⁵⁾

Zoo'n differentieering kan de oorzaak zijn geweest van wat men aantreft bij vele *endo*-kannibalen, n.l. 't animistisch of anderszins vergoelijken van 't lijkeneten. 't Eerst zal dat dan zijn gebeurd bij de minder of niet-gevreesden, later ook bij de anderen, *waardoor het lijkeneten een soort van begrafenis werd.*

Reeds *Lippert* beschouwde het uit vrees verlaten der dooden als de oudste lijkenbehandeling. Hij constateert 't gebruik of reducties er van bij een tiental volken¹⁶⁾, waaronder ons de *Weddah's* het meest interesseeren, omdat zij als lagere jagers behooren tot den laagsten cultuurtrap, dien we kennen, en bij wie we dus het gebruik als 't ware eenigszins mochten verwachten. *Seligmann* vertelt, dat ze een doode in groote haast bedekken met bladeren en takken, soms nog met een steen op zijn borst. Dan verlaten ze de sterfplaats voor langen tijd. In één geval was 't 12 jaar. *Seligmann* schrijft het toe aan vrees voor de ziel.¹⁷⁾

Hoe is 't bij de overige volkjes op dezen ontwikkelingstrap? Bij de *Vuurlanders* komt het verlaten der streek voor, echter na begraving in den grond voor de hut; andere stammen brengen de gestorvenen een eindweegs 't bosch in. De *Botokuden* hebben de teraardebestelling in de hutten, verbranden die vervolgens en verlaten de streek.¹⁸⁾ De *Seri* ontvluchten gewoonlijk voor een tijd de woonplaatsen. Ze bestellen hun dooden ter aarde, bedelven 't graf onder een hoop steenen, stammen en takken, onderhouden gedurende een bepaalden tijd een klaagceremonieel, dat echter ophoudt, zoodra de stam vóór 't verstrijken van dezen tijd opbreekt. Soms geraakt de groep tengevolge van dit klagen zoo in opschudding, dat men plotseling verhuist, mijlen ver weg.¹⁹⁾ De *Bosjesmannen* bestellen de dooden ter aarde; daarna

¹⁵⁾ Ibid. p. 243; zie ook p. 242 aant. 3).

¹⁶⁾ *J. Lippert*: Kulturgeschichte der Menschheit, I, 1886, p. 111—112.

¹⁷⁾ *C. G. and B. Z. Seligmann*: The Veddas, 1911, p. 122, 125.

¹⁸⁾ *Th. Preuss*: Begräbnisarten der Amerikaner und Nordostasiaten, 1894, p. 106. — Zie voor de Vuurlanders ook *J. M. Cooper*: Analytical and critical bibliography of the tribes of Tierra del Fuego and adjacent territory, 1907, p. 162.

¹⁹⁾ *W. J. Mc. Gee*: The Seri Indians. (Annual Report of the Bureau of American Ethnology, XVII, 1898, p. 288—292).

wordt de hut vernield en verbrand, en eindelijk daarop een groote steenhoop opgeworpen. Na de rouwceremoniën verlaat de stam de plaats voor eenige jaren en nooit noemt men voortaan den doode bij zijn naam. Oude lieden en zwaarzielen worden soms achtergelaten; dan trekt men hals over kop weg en wordt de streek nooit meer bezocht.²⁰⁾ De *Andamaneezen* begraven slechts de kinderen in 't kamp, hetwelk ze dan voor $\pm$ 3 maanden verlaten. Volwassenen worden naar een verwijderde en afgezonderde plek in 't bosch gebracht en daar of ter aarde besteld of op een stellage gelegd. Ook dan verhuist de groep tijdelijk, onmiddellijk na de begrafenis, daar men gelooft, dat de geest van den doode niet alleen om het graf komt spoken, maar ook op de plaats van het sterfgeval.²¹⁾ *Blumentritt* meldt van de *Negrito's*: Sterft er een, dan wordt hij in 't gebergte begraven (dus ver weg!). De *Negrito's* van Monte Camachin plegen een jaar lang de begraafplaats te vermijden²²⁾. De *Altas* laten bij besmettelijke ziekten de aangestokenen geheel aan hun lot over, doordat ze zelf wegllopen. De *Dumagas* ontvluchten ten spoedigste de sterfplaats na het lijk eerst ondiep te hebben begraven.²³⁾ De *Koeboes* van Sumatra verlaten de streek en durven eerst na geruimen tijd deze weer te bezoeken. Bij de reeds in „doesoens” gevestigde *Koeboes* komt een verlaten der streek al niet meer voor.²⁴⁾ Van de *Tasmaniërs* vonden we bij *Ling Roth*, dat ze hun dooden begroeven in holen, holle boomen of onder een hoop steenen. Of ze de plek verlieten, wordt slechts éénmaal aangegeven, benevens dat ze dan eerst na een jaar of langer terugkeerden om de resten nog te verbranden.²⁵⁾ (Over de verbranding elders in dit opstel.). In *Australië* bestellen de *Dieri*, de *Narang-ga*, de *Theddora*, de *Ngarigo*, de *Wiradjuri* en stammen aan de *Herbert-River* hun dooden ter aarde en ontvluchten vervolgens de plek. Maatregelen als 't vastbinden of gewelddadig behandelen der lijken, blokkeeren van het graf, het oversteken van een rivier na de begrafenis, moeten dienen om de dooden van 't spoken af te schrikken, of hun te verhinderen de vertrekkenden te volgen. Over de gestorvenen wordt bij verscheidene stammen nooit meer gesproken. De *Yerkla*-mining laten een stervende alleen achter en verlaten

²⁰⁾ *Th. Hahn*: Die Buschmänner (Globus XVIII, 1870, p. 141). *P. M. Küsters*: Das Grab der Afrikaner (Anthropos XIV—XV, p. 693). *S. S. Dornan*: Pygmies and Bushmen of the Kalahari, 1925, p. 145.

²¹⁾ *E. H. Man*: On the Aboriginal Inhabitants of the Andaman Islands. (Journ. of the Anthropol. Instit. of Gr. Britain and Ireland, XII, p. 142—145).

²²⁾ *F. Blumentritt*: Versuch einer Ethnographie der Philippinen, p. 8 (in Petermann's Mitteilungen, Ergänzungsband XV, 1882).

²³⁾ *F. Blumentritt*: Beiträge zur Kenntnis der Negritos (Zeitschr. der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1892, p. 64, 65).

²⁴⁾ *G. A. Wilken*: Das Haaropfer (Verspr. Geschr. III, p. 404).

²⁵⁾ *H. Ling Roth*: The Aborigines of Tasmania, 1890, p. 132.

de streek voor langen tijd²⁶⁾. Volgens Curr komt bij de Wonundamining aan de Zuidkust 't laten liggen der lijken voor.²⁷⁾

Bovenstaande volkjes, alle lagere jagers, blijken dus hun dooden te ontvluchten. Dat 't werkelijk een vlucht is, volgt uit alles: de groote haast, 't vastbinden der lijken, omheining van 't graf, steenen op 't graf, etc.; en ook uit 't met aarde bedekken of in den grond begraven van 't lijk. Men heeft ook wel eens gemeend, dat dit geschiedde om de dooden te beschutten, tegen wilde dieren b.v. Dan veronderstelt men echter een zekere genegenheid voor den doode, die bij onze volkjes in kwestie moeilijk in overeenstemming is te brengen met de andere, duidelijke betuigingen van vrees.²⁸⁾

Uit dit bij de laagste natuurvölker gecombineerd voorkomen van 't verlaten van de plek van het sterfgeval en het *begraven onder den grond*, terwijl tevens aan beide methoden 't vreesmotief schijnt ten grondslag te liggen, besluiten we dus tot een ontwikkeling van de laatstgenoemde methode uit de eerste. Oorspronkelijk zal 't onder den grond stoppen wel bedoeld zijn als maatregel, om zich den doode nog zekerder van 't lijf te houden. Toen echter 't grooter worden van 't cultuurbezit 't in den steek laten daarvan tot een steeds gevoeliger verlies maakte, 't dichter worden der bevolking het herhaalde wegtrekken eveneens bezwaarlijk ging maken, moest er een strijd ontstaan tusschen de vrees voor den doode en de economische behoeften.²⁹⁾ Deze strijd werd den natuurmensch gemakkelijker gemaakt, doordat tegelijkertijd ook begrafenisgebruiken waren ontstaan, welke de tendentie hadden om de wraaklust van den doode te bevredigen (menschenoffers en zelfverminkingen), of hem onschadelijk te maken (b.v. vastbinden). Kon men het dan niet eens wagen te blijven, vooral als men er daarbij voor zorgde den doode niet in 't minst te provoceeren? Men kon hem laten, wat 't zijne was, men kon hem misschien bedriegen door o.a. tijdelijk 't veld te ruimen, door een heele poos alle lawaai te vermijden of zich te maskeeren; men kon hem eindelijk ook nog een beetje energieker aanpakken, men kon zelfs trachten de ziel weg te jagen. Van zulke

²⁶⁾ A. W. Howitt: Native Tribes of South-East Australia, 1904, p. 449, 450, 460—462, 466, 474.

²⁷⁾ F. Graebner: Das Weltbild der Primitiven, 1924, p. 52.

²⁸⁾ Küsters (Anthr. XVI—XVII p. 956) besluit uit vondsten uit het Palaeolithicum tot het primair zijn van een achterlaten van den doode bij de vuurplaats. Doch.... 't motief zou van vriendelijken aard zijn geweest. Het geloof aan een ziel zou nog niet hebben bestaan. — We vragen echter: Waardoor wordt dat ontbreken der voorstelling „ziel” bewezen? En waardoor die vriendelijke aard van het motief? Dat men den doode achterliet en zelf verhuisde moest aan Küsters toch te denken geven! Uit afschuw voor de ontbinding van het lijk geschiedde dit vast niet (zie Steinmetz: Endokann. p. 213—228)! En bewees men iemand zoo'n dienst door hem in eenzaamheid achter te laten?

²⁹⁾ J. Lippert: op. cit. II, p. 245, 246.

maatregelen geven *Frazer* en *Wilken* vele voorbeelden.³⁰⁾

Mogelijk is men in dit conflict dikwijls radicaal te werk gegaan door, in plaats van zelf 't veld te ruimen, *het lijk een flink eind weg te brengen* (waar men 't dan kon laten liggen of in den grond stoppen), zooals we dit sommige Vuurlanders en Negrito's zagen doen³¹⁾. Waar 't lichaam was, dacht men ook de ziel; dus onwaarschijnlijk is deze ontwikkelingsgang zeer zeker niet.

Vaak zal men echter *de streek ook slechts tijdelijk verlaten* hebben, hetgeen we reeds bij onze lagere volkjes herhaaldelijk vermeld vinden. De herinnering aan den doode verzwakte intusschen, wat voor den natuurmensch beteekent, dat de ziel òf niet meer bestaat, òf vertrokken is. Al naarmate men zich den doode meer of minder lang en intensief herinnert, hetgeen afhangt van de betee-kenis van den doode tijdens zijn leven, zal men ook langer of korter van de plek wegblijven. Een verdere en natuurlijke stap is vervolgens de geleidelijke inkorting der tijdelijke verhuizing; tenslotte blijft deze geheel achterwege en hebben we dus de *teraardebesteding dichtbij*. Alleen bij plotselinge sterfgevallen van gevreesde of invloedrijke lieden zal een vlucht dan nog slechts voorkomen. Dit vonden we gemeld van de *Coroados*³²⁾, *Makusi*, *Warrau*³³⁾, *Balonda*, *Damara*³⁴⁾ en de *Kai* van Nieuw-Guynea³⁵⁾.

Dat men lang heeft vastgehouden aan een *teraardebesteding in de hut* om deze dan te verlaten, in plaats van 't heele kamp te verleggen, is wel te begrijpen. De reeds genoemde *Kai* en de *Coroados*, die 't dorp nog slechts verlieten bij den dood van een invloedrijk persoon, begroeven de gewone dooden aldus. De *Lappen* in de 18de eeuw, de *Lepchas*, de *Cariben* der eilanden, de *Creek-indianen*³⁶⁾ en de *Seminolen*³⁷⁾ begroeven ook in de hut en verlieten ze, doch bleven in het dorp wonen. Evenzoo de *Indianen van Britsch-Guyana*, de *Yumbo*, de *Puri* en de *Coropo*. De *Suri* geven de hutten nog slechts zoo nu en dan op.³⁸⁾ Bij deze methode kon gemakkelijk de gedachte postvatten, dat de doode een zeker recht op de of een hut, d.i. zoowat 't waardevolste bezit, had, en daardoor den weg tot reducties banen.

³⁰⁾ *J. G. Frazer*: On certain Burial Customs as illustrative of the Primitive Theory of the Soul. (Journ. Anthropol. Institute of Gr. Britain and Ireland, 1886).
G. A. Wilken: Ueber das Haaropfer etc. (Verspreide Geschriften, III).

³¹⁾ En de Andamaneezen met de volwassenen (de kinderen in 't kamp).

³²⁾ *J. Lippert*: Kulturgeschichte I, p. 112.

³³⁾ *Th. Preuss*: Begräbnisarten, p. 291, 103.

³⁴⁾ *J. G. Frazer*: Burial Customs, p. 68.

³⁵⁾ *J. G. Frazer*: The Belief in Immortality and the Worship of the Dead, I, 1913, p. 274—275.

³⁶⁾ *Lippert*: Kulturgeschichte, I, p. 111—112.

³⁷⁾ *H. C. Yarrow*: A further Contribution to the Study of the Mortuary Customs of the North-Am. Indians (Report of the Bureau of Ethnology, I, p. 95).

³⁸⁾ *Preuss*: Begräbnisarten, p. 103.

Als zoodanig mag wel gelden, dat de *Yurakari* den doode in 't naast-bijzijnde bosch een huis bouwen om daarin te wonen.³⁹⁾ Alsook, dat in Fransch Guyana de *Karipuna*, de *Maragua* en *Kulinos* de dooden begraven in apart daarvoor bestemde hutten in 't dorp, die den dooden tot gemeenschappelijke verblijfplaats dienen⁴⁰⁾. Een nog verder voortgeschreden reductie zien we bij de *Tupi*, die een dak boven 't graf oprichten en nog alleen de familievaarders in de hut begraven⁴¹⁾. Huttenbegravenis als nog slechts een voorrecht van vorsten, rijken en familievaarders vinden we ook bij *vele Afrikaansche volken*⁴²⁾. De meeste gevallen van begravenis in de hut hebben echter plaats, zonder dat de familie de hut verlaat. Generaties lang blijven de woningen voor de levenden en de dooden samen⁴³⁾. Doch 't zij hier nog eens gezegd, dat al deze reducties slechts plaats kunnen hebben, omdat andere praktijken den doode vermogen af te weren of te bevredigen. Bovendien heeft de opgekomen voorstelling van een zielenland, waarheen de dooden tenslotte vertrekken, er eveneens toe meege werkt, om de levenden gerust te stellen. Zoo begraven de *Paressi* hun dooden in huis; sieraden, hangmat en proviand worden in 't graf gelegd. De verwanten blijven zes dagen, vastende, bij 't graf; dan is de doode in den hemel aangekomen en op den zevenden dag is er een algemeen feestgelag. Bij de *Mandós* en de *Paravilhana* vindt men dergelijke gebruiken. De *Melanesiërs* van 't eiland *Matukanaputa* begraven den doode onder de hut, die ze dan voor eenige maanden verlaten, zeggende, dat de geest nog een poos in die hut blijft, doch dat hij wel voor goed vertrekt, als hij er maar niemand vindt om te kwellen.⁴⁴⁾

³⁹⁾ *ibid.* p. 32, 104.

⁴⁰⁾ *ibid.* p. 104.

⁴¹⁾ *ibid.* p. 29, 104.

⁴²⁾ *Küsters (Anthropos XIV—XV)*, p. 657.

⁴³⁾ *Preuss*: p. 102.

⁴⁴⁾ *Steinmetz*: Strafe I, p. 170, 176, 177, 215.

In *Afrika* vond *Küsters* hutbegravenis zeer verbreid (*Anthropos XIV—XV*, p. 641—655). — Als de oorspronkelijkste hutbegravenis schijnt hij die te beschouwen, waarbij de levenden in de hut blijven wonen, terwijl wij dezen vorm juist als een reductie opvatten. Dit verschil in opvatting wordt veroorzaakt door een verschil in uitgangspunt. *Küsters* meent n.l., dat 't oorspronkelijke begravingssmotief beschutting van den doode is geweest en dat eerst later de vrees zijn invloed deed gelden. (Vergelijk *Anthropos XIV—XV*, p. 641—656; *XVI—XVII*, p. 956—957). — We wezen dezen gang van zaken reeds eerder in ons opstel af, zoodat we daar niet meer op terug hoeven te komen. (*Küsters'* materiaal kan hierin trouwens weinig licht brengen, omdat hij van de bijkomende begravenisgebruiken, die conclusies zouden kunnen rechtvaardigen, niets meedeelt). Dat overigens deze vorm van hutbegravenis (volgens ons zelf reeds een reductie) zich nog verder ontwikkelen kon in dien zin, dat men voor de dooden een plaatsje ging zoeken buiten de bewoonde hut, en wel op grond van slechte ervaringen (o.a. besmettelijke ziekten — *Küsters*), willen we daarmee geenszins ontkennen.

Een andere methode, die bewijst, dat er in elk geval gestreefd is naar „Abhilfe”, is het *in de wildernis brengen of sturen der zieken*, teneinde ze daar te laten sterven. Zoo leggen de *Orang Sakai* hun stervende zieken in 't bosch neer met wat voedsel, terwijl plotselinge sterfgevallen niet zelden een overhaaste vlucht van den heelen stam tengevolge hebben. Ook de *Alfoeren* van Boeroe weten op deze wijze een verandering van woonplaats te voorkomen⁴⁵⁾. Evenzoo de *Maori*, *Bakalai*, *Kaffers*⁴⁶⁾, *Hottentotten*⁴⁷⁾, *Shoshonen* en de *Innuït* van de Yukon⁴⁸⁾, doch ze ruimen zelf 't veld, als de dood hen voor is. Bij de *Yoruba*, *Bosjesmannen*, *Zoeloes*, *Betschuanen* en *Barotse* „Aussetzung” der zieken, gewonden of ouden van dagen⁴⁹⁾, evenals bij de *Perzen* en bij stammen in *Darien* en *Panama*⁵⁰⁾. Bij de *Igorroten* leggen eenige stammen de stervenden in de vrije natuur, opdat de geest niet in de hut rondspoke.⁵¹⁾

Bovenstaande gevallen doen tevens het vermoeden rijzen, dat de ontwikkeling der begrafenis ook nog anders kan hebben plaats gehad dan op de reeds geschetste wijze. De veronderstelling is niet gewaagd, dat *uit het wegbrengen der zieken in de wildernis de gewoonte is ontstaan om ook de dooden aldus te verwijderen*, vooral wanneer men er dan tevens nog voor zorgde hun den terugweg onmogelijk te maken. Een zoodanige doodenbezorging bracht bijna steeds als gevolg mee, dat de lijken door de dieren werden verscheurd (— wat een bron van geruststelling kon dat nagenoeg geheel verdwijnen der stoffelijke deelen beteekenen voor de levenden! —), en 't behoeft in 't geheel geen verwondering te wekken, dat er later na een vriendelijker geworden verhouding tot den doode, en ook al in verband met religieuze voorstellingen, andere denkbeelden zijn opgekomen ter verklaring van het gebruik. De begrafeniswijze kon daarbij dezelfde blijven. 't Loutere bestaan er van werkte conserveerend. 't Ging er slechts om de motieven in overeenstemming te brengen met de gewijzigde gevoelens en aanschouwingen.

't Sterkst dunkt ons voor deze hypothese te pleiten, dat de *Oude Perzen* en de *Kaffers*, die volgens onze opgave van daareven, hun zieken in de wildernis stuurden, eveneens hun dooden in 't open veld brachten, om ze daar te laten verscheuren door de wilde dieren⁵²⁾, en

⁴⁵⁾ *Wilken*: Haaropfer, p. 402, 404.

⁴⁶⁾ *Frazer*: Burial Customs, p. 68—69.

⁴⁷⁾ *W. Schneider* Die Religion der afrikanischen Naturvölker, 1891, p. 127.

⁴⁸⁾ *Yarrow*: op. cit. p. 154, 157.

⁴⁹⁾ zie onder 't materiaal van *Küsters* in *Anthropos* XIV—XV, p. 691—701.

⁵⁰⁾ *Frazer*: Burial Customs, p. 68—69.

⁵¹⁾ *Steinmetz*: Strafe I, p. 284.

⁵²⁾ Het meest wijzen de *Kaffers* in de richting onzer hypothese: immers ruimen ze bij een sterfgeval ook nog wel eens zelf 't veld (zie boven). Bij de *Perzen* zou het nog mogelijk kunnen zijn, dat 't wegbrengen der zieken was ontstaan uit 't gebruik de dooden aldus te verwijderen.

hoe eerder dat (bij de Perzen) geschiedde, hoe gelukzaliger de dooden geacht werden, terwijl het als een groot ongeluk werd beschouwd, als de dieren ze versmaadden, want dat beteekende verdoemenis voor de geesten en dan zouden deze niet nalaten de levenden te komen kwellen. (De Kaffers houden de hyena's voor heilig, omdat ze de lijken opeten)⁵³). De *Parsen* in Bombay hebben in hun lijkentorens dit oude gebruik wel verder ontwikkeld. De *Parthen*, *Meden* en *Iberiërs* lieten hun dooden eveneens in 't open veld verslinden door de dieren, geloovende, dat zodoende 't leven voortging in de lichamen dier beesten. De *Buddhisten van Boetan* legden hun dooden op de toppen van hooge rotsen⁵⁴). De *Tibetanen* beschouwen 't als de eerfolste begrafenis het lijk in stukken te snijden en den honden en gieren voor te werpen. De dooden der *Mongolen* worden op de knekelplaats door honden, haviken en kraaien verslonden⁵⁵). De *Samoyeden* van Tamyerland, de *Tschuktschen*, de *Tanguten*, de *Kalmukken* en de *Mecalero-Apachen* brengen hun dooden een eind weg in 't open veld⁵⁶). Op *Bali* werden in die dessa's, waar waarschijnlijk de vreemde invloed slechts gering werkzaam was geweest, de lijken nog steeds begraven, of in 't woud gelegd, waar de tijgers er zich tenslotte van meester maakten⁵⁷). De *Damara* werpen de lijken weg, om ze door de dieren te laten verscheuren, meenende, dat de dooden dan niet meer kunnen terugkeeren, om hen lastig te vallen⁵⁸). De „Aussetzung” als algemeene zede komt verder nog bij verschillende andere *Afrikaansche* volken voor; 't verslinden door wilde dieren is niet zeldzaam en wordt dikwijls als noodzakelijk beschouwd⁵⁹).

Of we nu in al deze gevallen te doen hebben met een ontwikkeling uit 't gebruik om de zieken in de wildernis te brengen, dan wel met de radicale omkeering van de eigen vlucht voor het lijk en de plaats van 't sterfgeval, waarop we reeds wezen, is niet uit te maken⁶⁰).

Zeer waarschijnlijk trachtte men bij deze begrafenismanier den

⁵³) Yarrow: p. 103. Küsters in *Anthropos* XIV—XV, p. 694.

⁵⁴) Yarrow: p. 104.

⁵⁵) Preuss: p. 3, 214, 216.

⁵⁷) vlg. Lieftrink in *Steinmetz*: Strafe I, p. 239.

⁵⁸) Lippert: op. cit. I, p. 113.

⁵⁹) zie onder 't materiaal van Küsters (*Anthropos* XIV—XV, p. 691—701).

⁶⁰) De algemeene „Aussetzung” als een reductie van de teraardebestelling in de hut op te vatten, zooals Küsters doet (*Anthropos* XVI—XVII, p. 957), wil er bij ons niet in. Besmettelijke ziekten zouden den natuurmensch daartoe gebracht hebben. Doch is daardoor de „Aussetzung” der gewone dooden gemotiveerd? En waar blijft het motief „beschutting van den doode”, waarvan Küsters tot hiertoe uitging? Wel zegt hij, dat dit motief bij de „Aussetzung” bleef bestaan (steenhoopen, ook begraven in de aarde), doch uit zijn materiaal (*Anthropos* XIV—XV, p. 691—701) blijkt eerder het tegendeel.

doode den terugkeer te beletten. *Frazer* somt een reeks maatregelen op, die dit doel beoogen⁶¹⁾, en noemt daarbij van de boven bijeen-gebrachte volkjes de Damara, Tibetanen, Samoeden, de heidensche Siberiërs, Balineezers en Nieuw-Zeelanders. Dat brengt ons weer op de gedachte, dat uit het in de wildernis brengen der zieken en dooden ook de *teraardebesteding ver van 't kamp* kan zijn ontstaan, omdat het onder den grond stoppen oorspronkelijk ook een afweermiddel is. Zoo zegt *Fritsch* van de *Kaffers*, dat vroeger de „Aussetzung” bij hen algemeen was. Het woord voor „begraven” beteekent in de Xosa-taal „wegwerpen”. Hetzelfde is 't geval bij de *Wanyamwesi* en de *Taiva*⁶²⁾. Ook uit hetgeen *Küsters* van andere auteurs over de *Kaffers* aanhaalt, blijkt dat de thans algemeene teraardebesteding is voorafgegaan door de „Aussetzung”: o.a. „De gewone dooden worden in een open graf geworpen. Opperhoofden echter met steenen bedekt.” „Vroeger zieken en stervenden „ausgesetzt”, slechts opperhoofden begraven. Thans begrafenis algemeen.” — Treffend is ook het volgende: Wanneer een *Comanche* stervende is, wordt hij nog voor het wijken der levensgeesten stevig tot een prop gebonden, vervolgens naar het graf (meestal in den oorsprong van een der vele cañons) gebracht, waarin het pakket letterlijk wordt neergesmeten. 't Eigendom van den „gestorvene” wordt meegegeven in 't graf of vernietigd, waarna het lichaam wordt bedekt met stokken, aarde en steenen. Zonder zijn bezittingen zou de doode het zielenland niet kunnen binnentreden en zou hij komen spoken. Ondertusschen in het kamp vreeselijk gejammer, haaroffers en zelfverwondingen door de familieleden⁶³⁾.

Bovenstaande hebben we met opzet eenigszins uitvoerig weergegeven. Zeer duidelijk blijkt er n.l. nog uit de groote vrees. Doch er zijn hier factoren werkzaam, die kunnen voeren tot een afnemen van de vrees en tegelijkertijd tot een verdere ontwikkeling der begrafenismanier. We bedoelen de doodenoffers en de voorstelling van een zielenland. De bezittingen van den doode zelf zullen wel de eerste offers zijn geweest, oorspronkelijk omdat de vrees voor den doode ook een vrees was voor de dingen, welke, vooral bij weinig cultuurbezit, als 't ware steeds één met hem waren geweest. Later is eerst opgekomen het denkbeeld, dat de ziel ze ook hiernamaals van noode had. Daarmee werden echter de offers ook voor uitbreiding vatbaar, want hoe meer men den doode meegaf, hoe meer kans er bestond, dat hij tevreden was, hoe minder noodzakelijk het werd de ruwe afweermaatregelen te nemen. Dan verdween ook de prikkel tot een teraardebesteding ver weg en geschiedde deze dus *dichterbij*. Het ter-

⁶¹⁾ *Frazer*: Burial Customs, p. 66—80.

⁶²⁾ *Küsters* in *Anthropos* XIV—XV, p. 694, 696, 700.

⁶³⁾ *Yarrow*: p. 99, 100.

aardebestellen zelf hoefde daarmee niet te verdwijnen. 't Oorspronkelijke motief er voor, de vrees, was men vergeten. 't Gebruik echter conserveerde zich zelf. Secundaire motieven konden thans opkomen. Over te gaan tot een andere doodenbezorging leek geheel ongemotiveerd. *Aanvankelijk een bijkomend afweermiddel werd de teraardebestelling het essentieele der handeling.*

De voorstelling van een zielenland hielp duchtig mee den mensch over zijn schroom voor de nabijheid der lijken heen te zetten; vooral het denkbeeld, dat de ziel bij de begrafenis daarheen vertrekt. Hierdoor wordt immers de begrafenis tot een dwingende, toch tevens rust verschaffende noodzakelijkheid, want onbegraven blijft de ziel rondolen, en zal ze de levenden komen verontrusten.

De doodenoffers, die de ziel in 't hiernamaals zullen vergezellen, worden in overeenstemming met dit alles bij gelegenheid der begrafenis gebracht, bij het z.g. doodenfeest, dat tevens zal dienen om den overledene 't afscheid lichter te maken.

* * *

En daarmee komen we aan *een nieuw moment in de ontwikkeling*. Door de uitbreiding der doodenoffers tot ver boven 't eigen bezit van den afgestorvene wordt de begrafenis tot een kostbare geschiedenis. Vandaar het zeer verspreid gebruik, om de lijken niet dadelijk te begraven, doch te *bewaren* (dikwijls jarenlang), totdat men genoeg voor het feest heeft bijeengebracht. Dit bewaren geschiedt, behalve onderaardsch, hetwelk dan als een voorloopige teraardebestelling is op te vatten, heel vaak ook *boven den grond* in huis, dicht bij 't huis, in boomen of op stellages, hetzij in zooveel mogelijk gesloten kisten, hetzij ingebundeld of niet, hetzij min of meer gebalsemd of ook ongebalsemd.

Gedurende den tijd, dat de definitieve begrafenis met 't doodenfeest nog niet heeft plaats gehad, wordt de ziel nog aanwezig geacht, hetgeen blijkt uit de regelmatig gebrachte spijsoffers en rouwgebruiken als het niet-huven der weduwen, gewijzigde haardracht, vasten, etc., terwijl dit alles na 't doodenfeest ophoudt⁶⁴⁾.

In 't bovenstaande nu zien we factoren, die een verandering van begrafeniswijze zouden kunnen bewerkstelligen in dien zin, dat *de definitieve begrafenis verdween en de voorloopige bijzetting overbleef*.

In de eerste plaats toch kan de tijd, die tusschen beide verloopt, onder omstandigheden een afslijten der herinnering bevorderen en zodoende den prikkel tot een sparen voor 't doodenfeest afstompen. Ook zullen de rouwgebruiken voor zoo'n langen duur als te hinderlijk worden ondervonden. Verschillende volkjes hebben dan ook het einde van den rouwtijd vervroegd en niet langer afhankelijk gesteld

⁶⁴⁾ *Wilken*: Haaropfer, p. 436 ff.

van het doodenfeest⁶⁵). Maar met die rouwgebruiken verdwijnt de het geheugen opfrisschende stimulans en bevorderlijk voor de kans op een doodenfeest is dit zeer zeker weer niet.

Van den anderen kant dragen ook de regelmatig gebrachte offertjes de kiem in zich van een verwaarloozing der voorbereiding voor een doodenfeest. Immers die offers beoogen de kwaadgezindheid der zielen te voorkomen, en dat dit goed gelukt, bewijzen de lange tijden, die bij vele volkjes verlopen, voor 't doodenfeest plaats heeft; bij de Timoreezen o.a. wel tien jaar. Niet alleen vermogen echter deze offers de geesten van spoken te weerhouden, op den duur worden het zelfs middelen om hun hulp te verkrijgen. *Niets dringt dus nog tot een definitieve verwijdering van den doode.* Integendeel ontstaat juist de neiging hem zoo lang mogelijk in de nabijheid te houden. *De tweede begrafenis zal dus in onbruik geraken.*

Aan 't vertrek van den geest naar een zielenland kon men intuschen best blijven gelooven; de oplossing der weeke lichaamsdeelen kan het denkbeeld doen opkomen, dat de ziel is vertrokken; alleen worden de botten de voorwerpen, waarlangs de geesten zich in verbinding stellen met de levenden.

We zijn met dit al geheel in het stadium van de doodenvereering gekomen. Vooral bij een bewaren der lijken in de hutten treedt deze aan den dag. Hier is 't contact met de lijken ook het nauwst en is de vertrouwdheid er mee dus het grootst geworden⁶⁶). De bijzetting op stellages en in boomen kan, juist door het mindere contact, meer elementen van vrees hebben behouden, zooals dit o.a. meest bij de N.-Amerikaansche Indianen het geval is. Misschien is hier ook van invloed geweest, dat zij als jagersvolken nog niet die vastheid van woonplaats der landbouwende volkjes bezaten, of ook, dat de stellage- of boombegrafenis in vele gevallen waarschijnlijk niet zoo zeer werd toegepast met het doel om toebereidselen te treffen voor een doodenfeest, dan wel opdat de doode kon zien, dat er flink gerouwd werd of dat hij voldoende werd gewroken⁶⁷). Bij de landbouwende volkjes (en we hebben hier vnl. op 't oog die in Indonesië en Melanesië) zien we de bijzetting op stellages heel dikwijls verder ontwikkeld in dier voege, dat tenslotte de overblijvende botten meer in de nabijheid worden gehaald, b.v. in huis, om daar als medium dienst te doen. Het feest bij zoo'n overbrenging der beenderen zal wel een overblijfsel zijn van het doodenfeest, dat echter dikwijls veel van zijn vroegere beteekenis heeft verloren. De wensch, in 't bezit te blijven der hel-

⁶⁵) Hoe naïef men 't daarbij met den doode op een accoordje weet te gooien, leze men bij *Wilken* (Haaropfer, p. 439—441) van de bewoners der Luwang-Sermata-eilanden.

⁶⁶) *Preuss*: Begräbnisarten, p. 137.

⁶⁷) vergelijk *Preuss*: p. 114 ff.; en zie ook hieronder bij de Australiërs.

pende geesten, heeft hier de oorspronkelijke motieven doen verbleeken.

Hiéronder volgen dan de gegevens, die voor den geschetsten ontwikkelingsgang pleiten:

Eénmaal in de twaalf jaar was er bij de *Irokeezen* een zeer kostbaar doodenfeest; alle lijken dier twaalf jaar werden dan van de stellages gehaald en begraven⁶⁸). Bij de *Teton-Sioux* was 't gebruikelijk, ofschoon *niet algemeen*, om de lichamen na één of twee jaar van de stellages te halen en in den grond te begraven. Teekenen van groote vrees waren onmiskenbaar. Ook legden ze voedsel op de stellages. Bij een pakket, waarin men de ziel bewaarde (afgesneden haar van den doode), brachten ze geschenken. Eerst na jaren was er een ceremonie, waarbij alles weer verdeeld werd, ook 't in 't pakket bewaarde haar, waarna de doode definitief vertrokken werd geacht. De *Choctaw* van Carolina legden hun dooden eerst eenigen tijd op stellages. De teraardebestelling der beenderen ging met een groot en plechtig feest gepaard⁶⁹). De *Bataks*, *Niassers*, *Bolaëng-Mongondouers*, de *Kei-eilanders* en de *Timoreezen* bewaren de lijken maanden en jaren in huis of dicht bij het huis. Bij de definitieve teraardebestelling wordt een groot feest gegeven⁷⁰). Op de *Aroe-eilanden* haalt men na een paar jaren de botten van de stellige en zet ze bij in het familiegraf, gewoonlijk een grot. Dan is er een groot feest en eindigt de rouw. Bij de *Papoea's* aan de bocht van Kaimani, de *Utilima* van O.-Ceram en de bewoners van eenige dorpen op *W.-Ceram* iets dergelijks⁷¹). Op *Rotti* bewaart men een doode lang in huis. Als men hem tenslotte onder het huis begraaft, geeft men een feest; de priester bidt hem dan in 't doodenrijk te blijven. De geesten worden vereerd, om ze in goede stemming te brengen ter afwering van ziekten en ongevallen⁷²). De *Alfoeren* van Tomboekoe benutten de overblijvende beenderen tegen ongelukken en ziekte⁷³). In 't rijkje *Tobungku* aan de Oostkust van Celebes worden de lijken boven den grond bewaard. *Vroeger* verzamelde men daarna de overgebleven beenderen van een geheele familie in groote vaten. In 't district *Tobélo* op Noord-Halmaheira bracht men de overblijvende beenderen feestelijk over in een klein kistje bij 't huis en vereerde daarin de zielen, om ziekte en ongeluk af te wenden. Van een min of meer vergeten doode werden de beenderen in 't bosch gegooid⁷⁴). De

⁶⁸) *Steinmetz*: Strafe I, p. 160.

⁶⁹) *Yarrow*: p. 158—160; 169.

⁷⁰) *Wilken*: Animisme in den N. O. I. Archipel (Verspreide Geschr. III, p. 108); Haaropfer, p. 435 aant.

⁷¹) *Wilken*: Haaropfer, p. 436—439.

⁷²) *Steinmetz*: Strafe I, p. 240—241.

⁷³) *Wilken*: Animisme, p. 204, 205.

⁷⁴) *Steinmetz*: Strafe I, p. 241, 242.

Moanus van de Admiraliteitseilanden bewaren de lijken tot na de ontbinding in huis. Een gedeelte der beenderen wordt dan weggegooid en de rest op een groot feest verdeeld onder de verwanten; ter eere van den schedel, die zorgvuldig bewaard blijft, volgt eenigen tijd daarna een nog grooter feest, waarvoor lang te voren uitgebreide toebereidselen zijn getroffen⁷⁶). Op 't eiland *Yap* bindt men een gestorven hoofdman op een stellage; zijn zoon deelt geschenken uit aan rouwdragenden, steeds weer opnieuw, tot 't lijk vergaan is. Dan begraaft men de resten. Op de *Gilbert*-eilanden wordt het lijk van een persoon van beteekenis op de dwarsbalken der hut bewaard. Gewone menschen legt men echter in of buiten de hut in een graf, doch na eenige dagen delft men den schedel op, die in 't vervolg een voorwerp van groote vereering blijft.⁷⁹) Deze differentieering heeft waarschijnlijk tot oorzaak, dat voor de gewone lieden nooit een voorloopige begrafenis gebruikelijk is geweest, omdat hun onaanzienlijkheid geen doodenfeest vereischte. Zij konden het zielenland dadelijk binnen treden en daar voortleven in een staat overeenkomstig dien tijdens hun leven. In een latere periode mag men naar analogie der vereering van de lijken der aanzienlijken ook de resten dier gewoon begraven dooden zijn gaan vereeren. Zoo kan dus dit laatste geval een sterke bevestiging van onze hypothese zijn. Een zelfde onderscheiding zien we bij de *Papoea's* der Geelvinksbaai ten opzichte der eerstgeborenen.⁷⁷) De liefde heeft hier wellicht ook een woordje meegesproken, evenals bij de *Yabim* van Nw. Guynea, bij wie we iets dergelijks waarnemen.⁷⁸) De *Mafulu* van Nieuw-Guynea begraven het gewone volk in den grond en tal van maatregelen dienen om den geest te bevredigen. De lichamen van hoofden, hun vrouwen of familieleden worden echter in 't dorp op stellages of in een vijgeboom bewaard. De voornaamste der overblijvende beenderen worden opgeborgen tot den dag van een groot feest, dat in een Mafuludorp ééns in de 15 à 20 jaar wordt gevierd. Groote hoeveelheden voedsel worden daarbij aan de gasten uitgedeeld, vele varkens geslacht, in wier bloed de beenderen worden gedoopt. Na dit feest worden de beenderen of opgeborgen, of opgehangen in een boom, of eenvoudig weggegooid, doch in geen geval zijn ze nog eens het voorwerp van eenzelfde ceremonie.⁷⁹) Dezelfde differentieering, met bijna parallelle momenten, vindt men in *Saa* (Solomon-eil.), op het *Gazellenschiereiland* van Nieuw-Brittanië en het *Hertog van York-eiland*.⁸⁰) Ook in *Amerika* maakt men 't geschetste onderscheid. In 't bijzonder in de Vereenigde Staten en Centraal-

⁷⁵) *Frazer*: Belief in Immortality I p. 400—401.

⁷⁶) *Steinmetz*: Strafe I, p. 250, 245—246.

⁷⁷) *ibid.* p. 221.

⁷⁸) *Frazer*: Immortality I, p. 248—249.

⁷⁹) *ibid.* p. 198—200.

⁸⁰) *ibid.* p. 351, 398, 403.

Amerika zijn, zegt *Preuss*, vele gevallen, waarin slechts van hoofdmannen en voornamen de lijken werden bewaard in daarvoor bestemde grafhuisjes, terwijl de gewone lieden werden verbrand of teraardebesteld. Ook kwam er wel voor de bijzetting in holen, verbonden met een cultus der resten of heilighouding der plaats.⁸¹⁾ In *Afrika* is volgens *Küstners* de voorloopige stellagebegrafenis van hoofden en voornamen te beschouwen als een uitstel der eigenlijke begrafenis (teraardebesteding), teneinde daardoor grootere feestelijkheden mogelijk te maken.⁸²⁾

Met het bovenstaande hopen we voldoende te hebben aangetoond, dat de bijzetting boven den grond zich kan hebben *ontwikkeld uit een oorspronkelijk voorloopige bewaring van 't lijk* tot het doodenfeest.

Behalve een te houden doodenfeest kan ook het klimaat tot een tijdelijke bewaring gevoerd hebben, b.v. in Noord-Amerika en Noord-Azië met hun keiharden grond in de uiterst strenge winters. Zoo leggen de *Nadowesi* en de *Gilyaken* hun dooden 's winters in boomen of op stellages om ze den volgenden zomer te begraven.⁸³⁾ Vooral als men nog geen al te vaste woonplaatsen had, kon vervolgens door 't vervallen der eigenlijke begrafenis de voorloopige tot een definitieve worden. Bij de aangehaalde volkjes in de tropen echter is deze klimaatsinvloed natuurlijk uitgesloten.

Ook jacht- of krijgstochten kunnen leiden tot een voorloopige bewaring. In N. Amerika was 't bij de *Choctaw*, *Ossagen*, *Omaha*, *Ottawa*, *Tsiroki*, *Irokeezen* en *Huronen* gebruikelijk de op een tocht ver van 't kamp gestorvenen op stellages achter te laten, doch ze later voor de teraardebesteding af te halen.⁸⁴⁾

Hoe men echter ook tot de eerste bijzetting gekomen moge zijn, dat we wel degelijk van een oorspronkelijk voorloopige mogen spreken, dunkt ons ook heel duidelijk te blijken uit gebruiken als bij de *Sioux*, *Cheyenne*, *Arapaho*, *Minitari* e.a., die na de volledige ontbinding de beenderen der in boomen etc. bevestigde lijken verzamelen en ze soms langen tijd met zich meedragen, tot ze een gunstige plaats ter begraving vinden⁸⁵⁾; bijzondere motieven toch, die tot te teraardebesteding als tweede en nieuwe begrafenis dringen en ze dus rechtvaardigen, laten zich niet aanwijzen, noch denken.

⁸¹⁾ *Preuss*: Begräbnisarten, p. 159, 170, 171.

⁸²⁾ *Anthropos* XVI—XVII, p. 131—132. — Bij andere volkjes dient er de stellagebegrafenis om 't lijk de eervolle teraardebesteding zoowel tijdelijk als voor immer te ontzeggen, bij wijze van straf. (*Anthropos* XVI—XVII, p. 131—132). — Dit verachtingsmotief kan natuurlijk bezwaarlijk voeren tot een algemeen (d.i. ook voor de andere dooden) en definitief worden dezer begrafenismethode. Bij de gevallen boven in den tekst is dit daarentegen psychologisch zeer goed mogelijk.

⁸³⁾ *Preuss*: Begräbnisarten, p. 308, 112, 114.

⁸⁴⁾ *ibid.* p. 112.

⁸⁵⁾ *ibid.* p. 120.

Het is hier de plaats iets in te voegen over de boom- of stellagebegravenis, gevolgd door de teraardebestelling der overblijvende botten bij de *Australiërs*, daar bij hen niets blijkt van een opsparen voor een doodenfeest. *Frazer* meent de tweede begravenis te mogen verklaren als te zijn veroorzaakt door de gedachte, dat, zoolang het vleesch nog aan de beenderen zit, de ziel nog niet geheel van 't lichaam is bevrijd.⁸⁶⁾ M.a.w., doch *Frazer* zegt dit niet bepaald, zou de stellagebegravenis dus de oudere zijn. Welk motief aan deze eerste bijzetting dan ten grondslag mag liggen, geeft hij echter niet aan. Dat dit niet kan zijn het doel om 't lichaam tot ontbinding te laten overgaan, ligt voor de hand. Lang voor zulk een bedoeling had kunnen opkomen, wist men zich reeds op de een of andere wijze van 't lijk te ontdoen. In den aanvang van ons opstel betoogden we, dat het aller-eerste begin (na de „Leichenverspeisung”) een vlucht voor den doode was en dat daaruit zich al spoedig ontwikkelde de teraardebestelling als afweermiddel. Daarom zijn we dan ook geneigd deze bij de *Australiërs* van ouderen oorsprong te achten dan het bijzetten op stellages. Een vlucht, een directe afweer, een direct bannen uit den gezichtskring, hetgeen de teraardebestelling toch in den grond van de zaak ook is, lijken ons psychologisch eerder mogelijk dan een zichtbaar in de nabijheid houden van het vreesaanjagende, zelfs al gebeurt dit onder toepassing van middelen om 't gevreesde in 't gevele te komen. 't Is ook niet goed te begrijpen, hoe de loutere voorstelling, dat de ziel vertrokken is, het gebruik van een tweede begravenis, de teraardebestelling der beenderen (en waarom juist in de aarde?), kan doen ontstaan. Wel is 't mogelijk, dat genoemd denkbeeld, zooals 't in den loop der tijden gekoppeld is geworden aan de ontbinding der weeke lichaamsdeelen, het tijdstip is gaan bepalen van de reeds lang toegepaste tweede definitieve begravenis.

We meenen dus, dat ook de stellagebegravenis bij de *Australiërs* een oorspronkelijk voorloopige is. De reeds eerder geschetste differentieering, die we ook hier herhaaldelijk aantreffen, lijkt ons daarvoor al sterk te pleiten.

Daar nu echter, zooals gezegd, van een opsparen voor een doodenfeest geen sprake blijkt te zijn, moeten andere motieven tot die voorloopige bijzetting hebben gedreven. En die vinden we, gezien de teekenen van groote vrees bij de begravenisgebruiken, misschien hierin, dat men den doode, alvorens hem door de begravenis naar 't oord der zielen te zenden, in de gelegenheid wil stellen zich er van te overtuigen, dat er flink gerouwd wordt, of dat hij voldoende wordt gewroken. Bij dit laatste is 't zelfs niet ongewoon de hulp van den doode te aanvaarden. Zoo o.a. bij de *Wakelbura* en *Warramunga*, die in den tijd, dat 't lijk in een boom op een platform ligt, geregeld gaan

⁸⁶⁾ *Frazer*: *Immortality*, p. 165, 166.

speuren, of aan het lijk zelf of aan den grond onder den boom nog geen aanwijzingen vallen op te merken omtrent de richting, waarin de (vermeende) moordenaar is te zoeken.⁸⁷⁾

Hieronder volgt thans het materiaal, dat ons 't bovenstaande in de pen gaf.

De Unmatjera- en *Kaitish*-stammen bestellen heel oude vrouwen in eens ter aarde. De inboorlingen zeggen niet genoeg „verdriet”⁸⁸⁾ te voelen om zich de moeite van twee begrafenissen op den hals te halen. Als een man sterft, wordt zijn lijk onmiddellijk naar een boom gebracht, één of twee mijlen van 't kamp, en daar op een platform gelegd. 't Graf wordt voor eenigen tijd zorgvuldig gemeden. In 't kamp onder-tusschen zelfverminkingen en haarooffers der familieleden. Een verwaarloozing der rouwgebruiken door de weduwe zou met haar dood gewroken worden. Wanneer al 't vleesch is verteerd, worden de botten in den grond begraven. Dan wordt er verondersteld, dat de geest is vertrokken en gaat de weduwe over in handen van een jongeren broer van den doode⁸⁹⁾. Ten N. van deze stammen woont een belangrijke groep, waartoe behooren de *Warramunga*, *Wulmala*, *Walpari*, *Tjingilli* en *Worgaia*. Ze hebben alle de boombegrafenis, na eenige jaren gevolgd door een teraardebestelling. Hoe groot de vrees en de verwarring bij een sterfgeval zijn, en hoe hevig de geheele groep daaraan uiting geeft, leze men bij Spencer en Gillen op p. 515 ff., waar 't beschreven wordt van de *Warramunga*. Alle pogingen worden in 't werk gesteld om den doode te wreken. De „actual and tribal mothers” zijn verplicht zich zoo nu en dan met het lijkenvocht in te wrijven als blijk van verdriet. De geest van den doode bezoekt van tijd tot tijd het kamp om toe te zien, of zijn weduwen wel behoorlijk rouwen. De rouwtijd eindigt eerst na verkregen toestemming van den geest. Dan haalt men de beenderen af, verbrijzelt den schedel en stopt de rest in een mierennest, behalve 't armbeen, dat mee naar 't kamp wordt genomen, waar nu nog eens terdege wordt geweeklaagd; de laatste reeks van ceremoniën heeft nu plaats. Tenslotte wordt 't armbeen na verbrijzeling ook begraven. Dan is de rouwtijd voorbij en vertrekt de ziel. De *Gnanji* plaatsen jonge mannen en vrouwen in boomen en bestellen de botten later ter aarde, terwijl oude menschen onmiddellijk in den grond worden begraven. De moeder en vrouwen van een dooden man verwonden zich en moeten het stilzwijgen bewaren tot na de laatste begrafenisceremoniën⁹⁰⁾. Bij de stammen van *Victoria* wordt iemand van 't gewone volk reeds den dag na zijn dood met zijn bezittingen

⁸⁷⁾ A. W. Howitt: *Native Tribes of South-East-Australia*, 1904, p. 471, 472. B. Spencer & F. J. Gillen: *Northern Tribes of Central Australia*, 1904, p. 528.

⁸⁸⁾ Met recht meenen Spencer and Gillen (p. 512), dat men hier niet zoo zeer te doen heeft met onvoldoend verdriet dan wel met een ontbreken van vrees.

⁸⁹⁾ Spencer and Gillen: op. cit. p. 506—509.

⁹⁰⁾ ibid. p. 515—542; 545—546.

teraardebested. Van een hoofdman legt men 't lijk eerst in een hut, bewaakt door vrienden, die de vliegen wegjagen. Als alle rouwdragen-den, met witte klei besmeerd, zijn aangekomen, wordt 't lichaam in een boom geplaatst. Gedurende een maand bezoeken de volwassen ver-wanten en vrienden van den doode deze plek geregeld om de paar dagen, teneinde er stil te klagen. Dan worden de overblijfselen ver-brand, de onverteerde botten verzameld en voor twee jaar door de weduwe meegedragen⁹¹⁾). De *Wollaroi* plaatsen het lichaam op een stellage, de treurende gaan er onder zitten en wrijven zich in met het lijkenvocht. Zoodra het vleesch van de beenderen loslaat, wordt het lichaam begraven. Een vrouw wordt direct teraardebested. Sterft er bij de *Kurnai* een man, dan klagen de verwanten eenige dagen jammer-lijk, brengen zich wonden toe en vasten. Met het lijkenvocht zalven ze zich. Het lichaam wordt jarenlang meegedragen. De overblijvende beenderen worden tenslotte teraardebested of in een hollen boom geplaatst.⁹²⁾

Het is na dit alles zeker wel duidelijk, dat we bij de stellagebegravenis, etc. veel waarde hechten juist aan de ontwikkeling er van uit een voorloopige bijzetting. Deze toch schept de mogelijkheid tot een geleidelijken overgang, tot een langzaam groeiende vertrouwdheid met de nieuwe begrafenismethode. En van groote beteekenis zagen we hierbij het zielegeloof en de daaruit voortspruitende doodenvrees, respectievelijk vereering. *Graebner* is in zijn „Weltbild der Primitiven” een andere meening toegedaan⁹³⁾. We krijgen daar een merkwaardig staaltje te zien van het subjectieve element, dat er niettegenstaande *Graebner's* uitdrukkelijke verzekeringen van het tegendeel in zijn methode schuilt. Om zijn quantiteitsbeginsel na te komen speurt hij natuurlijk zooveel mogelijk naar punten van overeenkomst bij de volken, die hij in één cultuurgroep wil vereenigen. Dit doet hem in 't onderhavige geval de „Aussetzung”, het eenvoudig laten liggen der lijken en de bijzetting op stellages tot dezelfde categorie van begrafenis brengen. Hij beschouwt deze dan als typisch voor wat hij noemt de „totemistische cultuur”.⁹⁴⁾ En nu begint zijn methode zich te wreken, want zullen deze drie begrafenismethoden werkelijk in wezen gelijk zijn, dan behoeven ze ook een gelijke psychologische verklaring. *Graebner* meent die gevonden te hebben, doch ... de ethnografische feiten zijn er ten zeerste mee in strijd! (zie onder.) Als gelijke basis ziet hij de gedachte „des endgültigen Todes”. Bij de stellagebegrave-

⁹¹⁾ Dawson bij Howitt: p. 455—456.

⁹²⁾ Howitt: p. 467, 459.

⁹³⁾ *Graebner*: Weltbild der Primitiven, 1924, p. 52—53.

⁹⁴⁾ d. i. de bij *Graebner* oudste der vaderrechtelijke culturen, de culturen, bij welke 't animisme een latere inslag der moederrechtelijke zou zijn (?); zie zijn „Weltbild der Primitiven”, p. 33—71; o.a. 70.

nis komt er dan nog bij het geloof aan „die infizierende, verunreinigende Kraft des Todes”. — Blijkens wat we in den aanvang van ons opstel trachtten te bewijzen, kunnen we „den Gedanken des endgültigen Todes” als grondslag slechts toegeven voor de eerste uitzonderlijke gevallen, waarin men het endokannibalisme losliet en den doode nog onberedeneerd, enkel door het gevoel van schrik geleid, ontvluchtte. Al spoedig toch moesten er voorstellingen ter verklaring opkomen, waardoor weer een algemeener worden van 't gebruik mogelijk werd. Dat waren het geloof aan een ziel en de gedachte aan een besmetting met „dood”. Gedeeltelijk kan Graebner hier dus nog gelijk hebben, waar we n.l. het gebruik zouden kunnen terugvoeren „auf den Glauben an die infizierende, verunreinigende Kraft des Todes”. Te ver gaat hij echter, wanneer hij over de stellagebegrafenis vervolgt: „Dat men de behoefte gevoelde, de ontbinding op een verhooging boven den aardbodem te doen plaats grijpen, zou terug te voeren zijn op 't geloof aan de besmettende, verontreinigende kracht van den dood”, want men schijnt bij deze begrafenis geen voorzorgen te nemen om te beletten, dat 't lijkenvocht op den grond druppelt, terwijl men er ook niet afkeerig van is zich er mee in te smeren, ja 't zelfs te drinken, zeer in strijd met de opvatting van Graebner, die verzuimt hierop te wijzen. Wanneer Graebner verder zegt: „Die Knochen, denen die Verweslichkeit des übrigen Körpers nicht anhaftet, können demnach auch begraben werden”, mogen we (gezien de door hem veronderstelde gedachte aan een definitieven dood) zeker wel vragen, welk motief dan toch wel tot begraving dier botten drong? En 't volgende: „Wenn anderseits etwa bei den Warramunga, am Schlusse der Bestattung Schädel und Armknochen zerschmettert werden, so ist auch darin die Idee der endgültigen Vernichtung ausgesprochen”, is zeker evengoed, zelfs beter te rijmen met 't geloof aan een ziel. Spencer en Gillen (p. 542) zeggen hier, dat dan de rouwtijd voorbij is en de doode (dus zijn ziel) vertrekt naar de plaats, waar hij met de andere zielen van zijn totem wacht op reïncarnatie. Dat dit op „animistischen Einschlag” van andere culturen is terug te voeren, hetgeen Graebner ongetwijfeld zou willen doen (p. 39—40), lijkt ons voorshands niet waarschijnlijk, gezien de groote plaats, die 't geloof aan zielen en de doodenvrees, al is 't dan naast de magie, bij deze Warramunga en bij de andere Australiërs innemen.

* * *

Als voornaamste motieven hebben we tot nu toe gevonden de doodenvrees, de doodenvereering en tenslotte ook de vereering, of zoo men wil het magische gebruik der resten.

Niets is alzoo begrijpelijker dan dat we bij een onderzoek naar de motieven der *lijkverbranding* 't eerst onze aandacht in dezelfde richting leiden. En dan valt het op, dat we de gevallen, waarin van

lijkverbranding sprake is, in *twee hoofdgroepen* kunnen onderscheiden: één, waarbij overwegend de vrêes voor den doode aan den dag treedt, en één, waarbij de bewaring en dikwijls de vereering of het magisch gebruik der verbrande resten het naaste doel schijnt te zijn.

Gezien de beteekenis van 't *vuur als afweermiddel* bij de andere begrafenismanieren ⁹⁵⁾, zijn we geneigd de verbranding in het eerste geval op te vatten als het plaatsen van een hinderpaal tusschen de ziel en de levenden ⁹⁶⁾. We wijzen tot staving dezer bewering op de volgende grensgevallen, waarin de eigenlijke begrafenis nog geen lijkverbranding is: Zoo meenen de *Akra*-negers, de negers van de *Beneden-Kongo*, de *Bambala*, *Bushongo*, *Herero*, *Baronga*, *Awemba*, *Watipa*, *Baganda*, *Kavirondo* en *Awawanga* een gevaarlijken geest onschadelijk te kunnen maken door de lijken of de uitgegraven beenderen te verbranden ⁹⁷⁾. De *Kwearribura* aan de Lynd River in N.-Queensland roosterden het hoofd van den doode in een vuur op 't graf en lieten de fragmenten tusschen de heete kolen liggen. Ze zeiden, dat, als de geest den stam zou willen volgen, hij bij 't zoeken naar zijn hoofd zich aan de gloeiende asch zou schroeien en weer blij zou zijn zich in zijn graf te kunnen terugtrekken ⁹⁸⁾. *Indianen* in 't O. der Vereen. Staten overdedten den grafkuil met een leemlaag en ontstaken daarop een vuur ⁹⁹⁾. De *Miami* begroeven de dooden, nadat ze eerst een bundel hooi op 't gezicht hadden verbrand ¹⁰⁰⁾. De *Pit-River-Indianen* begroeven een mannelijken doode, richtten op 't graf een brandstapel op en verbrandden daarop 't afgesneden hoofd van den overledene, terwijl de vrouwen daarentegen ergens in holen werden neergelegd ¹⁰¹⁾. Hoefde men haar niet zoo te vreezen? Dikwijls, hoewel niet altijd, mag een dergelijke differentieering op dit vreesmotief wijzen. Zoo o.a. bij de *Katungal* (Australië), die het jonge volk en de vrouwen begraven, de ouderen en de vrouw van een hoofdman verbranden ¹⁰²⁾. En sommige *Tasmaniërs* verbrandden een man na hem eerst armen en beenen te hebben gebonden; daarna verbrandden ze nog eens de overblijvende beenderen (een vrouw in zittende houding en de overblijfselen niet meer). ¹⁰³⁾

De vraag is nu, of de lijkverbranding, gevolgd door een bewaren en vereeren der asch of onverteerde deelen, zich heeft ontwikkeld uit de zoo juist besproken methode, of dat we naar een anderen oorsprong moeten zoeken. We achten beide wel voor mogelijk. In 't eerste geval zal de noodige vertrouwdeheid met de overblijvende resten dan tot stand gekomen zijn, eenerzijds doordat de offers, die bij de gelegenheid

⁹⁵⁾ zie *Frazer*: *Burial Customs*, p. 76—77.

⁹⁶⁾ *Westermarck*: *Moral Ideas II*, p. 542—543; zie ook *Küstners* in *Anthropos* XVI—XVII, p. 227.

⁹⁷⁾ *Küstners* in *Anthropos* XVI—XVII, p. 223—226.

⁹⁸⁾ *Frazer*: *Immortality I*, p. 153.

¹⁰⁰⁾ *Preuss*: p. 262. Aant. 1.

¹⁰²⁾ *Howitt*: p. 463—464.

⁹⁹⁾ *Yarrow*: p. 149—150.

¹⁰¹⁾ *Yarrow*: p. 151.

¹⁰³⁾ *Ling Roth*: p. 133.

der verbranding (in groote hoeveelheid zelfs) gebracht werden¹⁰⁴), de tendentie hadden om den achterblijvenden tenslotte de zekerheid te verschaffen van een goedgunstige stemming van den doode, en anderzijds het tot ontwikkeling gekomen fetischisme objecten noodig had, om er een zekere macht aan toe te kennen. En de voorstelling van een machtige ziel was zeker wel bevorderlijk voor 't in gebruik nemen van de halfverbrande beenderen als zoodanige objecten. Een stap in die richting hebben zonder twijfel reeds de *Tlinkit* gedaan, die hun dooden verbranden, daarbij nog groote vrees aan den dag leggen (zelfverminkingen, menschenoffers en haaroffers), doch de asch met zich meedragen of in een doos nabij het huis bewaren. Iets dergelijks treffen we bij de *Talcotin* aan¹⁰⁵).

We kunnen ter verklaring echter ook een anderen weg inslaan en weer een ontwikkeling bepleiten uit een voorloopige begrafenis. We zien deze n.l. dikwijls toegepast met het doel het lijk tot ontbinding te laten overgaan¹⁰⁶), om na afloop hiervan de beenderen ter vereering in meer onmiddellijk bereik te halen. Ook heeft zich bij de voorloopige begrafenis niet zelden 't denkbeeld gevormd, dat de ziel eerst na volledige ontbinding naar 't doodenland vertrekt. In beide gevallen is dan echter de mogelijkheid geschapen, dat de *verbranding werd aangegrepen als middel om 't proces te bespoedigen*¹⁰⁷). Er zijn althans aanwijzingen voor dit laatste. Zoo vinden we onder de vele voorbeelden, die *Preuss* geeft van skeletteering (om in 't bezit der beenderen te komen), er eenige, waarbij dit reeds gedeeltelijk door verbranding geschiedt: De *Choctaw* en de *Santi* verwijderden 't vleesch eerst, nadat het half was vergaan, en verbrandden het dan. De *Puelitse* en de *Molutse* zouden het vleesch van de beenderen snijden en verbranden. De *Messaya* verbrandden de in stukjes gesneden lijken. De *Seminolen*, *Haida* en *Huronen* verbrandden slechts in tijden van oorlog.¹⁰⁸)

Tot slot willen we nog de mogelijkheid onder 't oog zien, dat de *lijkverbranding regelrecht sproot uit de gewoonte van 't endokannibalisme*, waarbij een gaar roosteren van 't lichaam dikwijls voorkomt. In 't begin van ons opstel wezen we er op, dat een opkomende doodenvrees het lijkeneten in onbruik deed geraken, doch tevens ook, dat dit geschiedde door den doode schielijk te ontvluchten.

¹⁰⁴) zie o.a. *Yarrow*: p. 149.

¹⁰⁵) *Preuss*: Menschenopfer und Selbstverstümmelung bei der Todtentrauer in Amerika, 1896, p. 13, 15, 19, 23. — Begräbnisarten, p. 209, 199. *Steinmetz*: Strafe I, p. 156.

¹⁰⁶) Na wat we elders in dit opstel over de voorloopige begrafenis schreven, zal 't wel duidelijk zijn, dat de ontbinding niet het oorspronkelijke doel er van is geweest; doch.... in den loop der tijden kan natuurlijk het doel zich gewijzigd hebben.

¹⁰⁷) *Lippert* denkt zich aldus 't ontstaan der lijkverbranding (Kulturgeschichte II, p. 253—254).

¹⁰⁸) *Preuss*: Begräbnisarten, p. 121—124, 310.

't Roosteren bleef daarbij natuurlijk ook achterwege. Op 't eerste gezicht lijkt 't ontstaan van lijkverbranding uit endokannibalisme dus niet aannemelijk. We zagen echter ook, dat er endokannibale volkjes zijn, die tevens ook dooden begraven, en dat het dikwijls de niet gevreesde, zwakkere stamgenooten zijn, die nog gegeten worden. We meenden ook, dat deze differentieering kon voeren tot het animistisch of anderszins vergoelijken van het lijkeneten, waardoor het verteren der lijken (nu weer van alle) een soort begrafenis werd. Dikwijls zien we bij deze praktijk de overgebleven botten na het feestmaal nog op de een of andere manier begraven worden, een overblijfsel van de begrafenis, die men eertijds aan de niet gegetenen placht te geven. 't Element van vrees, dat veelal in de ceremoniën ter gelegenheid van de bezorging dier botten blijkt te zitten, is stellig een aanduiding hiervoor. In dit stadium nu kan 't lijkeneten uitvallen op de manieren door Steinmetz geschetst, en de gewoonte der lijkverbranding overblijven. De volgende data mogen dienen het hier betoogde te staven: De Binbinga, Anula, Mara, Allana, Willingara en Karrawa van *Centraal-Australië* eten 't vleesch van hun dooden. De beenderen worden zorgvuldig verzameld en bewaard tot de laatste ceremoniën. Deze hebben na een jaar of langer plaats. Bij de beenderen dan weeklagen en verwondingen door de vrouwen. Vervolgens worden ze, behalve 't armbeen, in een boom boven een poel geplaatst. 't Armbeen wordt bevestigd aan de punt van de speer, waarmee de doode moet gewroken worden. Na volbrachte wraak begraaft men 't met bloed bedekte bot bij den poel, waar reeds de beenderen rusten. Nu geldt de ziel vertrokken en is de rouw voorbij.¹⁰⁹⁾ Dawson constateerde bij stammen van *Victoria* het opeten der een gewelddadigen dood gestorvenen. De organen, de ingewanden en de beenderen werden verbrand. De inboorlingen zeiden het lijk te eten als een symbool van eerbied en treurnis. De inboorlingen van *Mt. Macedon*, de *King*, de *Ovens* en de *Murray Rivers* verbranden de dooden, eten het vleesch, verzamelen de botten en zetten die bij in een hollen boom. De stammen van *Maryborough* (Queensland) begraven, verbranden, plaatsen op stellages of eten hun dooden, niet volgens vaste regels, doch 't eten wordt dikwijls als de grootste eer beschouwd. De overblijvende beenderen worden eenigen tijd meegevoerd en tenslotte in een boom geplaatst en achtergelaten.¹¹⁰⁾

* * *

R e s u m é : We vatten thans in het kort samen, en geven daarvoor tevens antwoord op de vragen bij 't begin van 't opstel gesteld:

1. Aanvankelijk was er „oer“-kannibalisme (Leichenverspeisung).
2. Opkomende doodenvrees was de oorzaak, dat dit kannibalisme werd opgegeven en de ontwikkelingsgeschiedenis der dooden-

¹⁰⁹⁾ *Spencer and Gillen*: p. 547—554.

¹¹⁰⁾ *Howitt*: p. 457—458; p. 470.

bezorging inzette. Eerst geschiedde het accidenteel, bij sommige schrikaanjagende sterfgevallen; later algemeen, onder invloed van zich vormende voorstellingen (op wraak beluste zielen, besmetting met „dood”).

3. Zoo werd de eerste „begrafenis”manier een vlucht voor den doode: men liet het lijk liggen en verhuisde hals over kop, zooals we dat bij de laagste volken nog dikwijls aantreffen.

4. Bij alle vormen van begrafenis kunnen we den invloed van die doodenvrees nog meer of minder duidelijk onderscheiden. Practische behoeften, nieuw opgekomen voorstellingen, de vordering der psychistische techniek (Steinmetz), de langzamerhand gegroeide vertrouwdeheid met de dooden, physische omstandigheden, hebben geleidelijk gevoerd tot wijzigingen in de toegepaste methode, en een plaatsje gemaakt voor motieven van vriendschappelijker aard.

5. Een vaste opeenvolging in de verschillende begrafenismethoden is niet aan te wijzen. Spoedig zien we de ontwikkeling langs verschillende lijnen gaan.

6. De teraardebestelling ontwikkelde zich reeds vroeg in combinatie met de eerste begrafenismethode (de vlucht) en was oorspronkelijk een afweermiddel. Ze schiep de mogelijkheid voor een slechts tijdelijk verlaten der streek. Door 't wegvallen dier tijdelijke verhuizing kreeg men de teraardebestelling dichtbij, dikwijls als een teraardebestelling in de hut, welke laatste oorspronkelijk nog werd prijsgegeven.

7. De „Aussetzung” heeft zich òf ontwikkeld uit het gebruik om de zieken, ter voorkoming van een verhuizing door de groep, in de wildernis te brengen, òf wel ze was een radicale omkeering van de eigen vlucht voor 't lijk.

8. De bijzetting op stellages droeg oorspronkelijk een voorloopig karakter. De motieven waren: 1. de doode moest zich toch vooral eerst overtuigen van den rouw en de genomen wraak, 2. de onmogelijkheid van begraven (te harde grond door strengen winter), 3. een ongeschikte plaats (sterfgevallen gedurende tochten ver van het kamp), 4. sparen voor het doodenfeest.¹¹¹⁾

9. De verbranding kan reeds vroeg zijn begonnen als middel tot afweer, of ook als overblijfsel van het endokannibalisme; echter ook eerst veel later, als de mensch reeds is overgegaan tot het bewaren en vereeren en/of magisch gebruiken der resteerende botten: de verbranding zou daarbij oorspronkelijk niets anders zijn geweest dan een middel om 't proces der ontbinding te bespoedigen.

¹¹¹⁾ Bij 1. constateerden we doodenvrees en dus wijst dit op de mogelijkheid van een vroeg optreden in de ontwikkelingsrij.

Bij 4. kwam doodenvereering (hoewel nog dikwijls met vrees gemengd) tot uiting, en moeten we dus aan een laat ontstaan denken.

2. en 3. staan hier tusschen in.

Het motief: ontbinding van het lijk alvorens te begraven, kenmerkten we als secundair.

NASCHRIFT.

Na 't beëindigen van dit opstel kwam ons in handen het boekje van *Dr. Joachim v. Trauwitz-Hellwig: Urmensch und Totenglaube, 1929*, dat de begrafenisgebruiken en de begrafenismanieren der praehistorie onder de loupe neemt, om daaruit conclusies te trekken omtrent de gevoelens, die de praehistorische mensch koesterde jegens zijn dooden, en de „religieuze” voorstellingen, met welke hij ze omgaf (manisme). Het boekje bezit goede kwaliteiten: het leest zeer aangenaam, geeft veel en uitstekend geordend materiaal met overzichtelijke tabellen, o.i. meest goede interpretaties der vondsten betreffende de begrafenisgebruiken en -manieren, en bovendien een uitvoerige en critische bespreking van de verschillende theorieën omtrent den „Hocker”. Bij de bovenbedoelde conclusies konden we echter niet ontkomen aan den indruk, dat de schrijver zijn fantasie te vrijen teugel heeft gelaten. Daar 't niet onze bedoeling is, op deze plaats een beoordeeling van 't boek te schrijven, kunnen we hier niet geheel op ingaan.

Eén gevolgtrekking moeten we echter nader bekijken, omdat ze strijdt men een stelling, die we o.a. als basis voor ons betoog gebruiken. We stelden ons n.l. op 't standpunt, dat de doodenvrees primair was aan de doodenvereering en ook eenmaal universeel was (zie den tekst bij noot 10). Von Trauwitz-Hellwig echter neemt twee aanvankelijk rein naast elkaar staande onafhankelijke oer-kulturen aan, n.l. de „*Totenturchkultur*” of „*Höhlenkultur*” en de „*Nichttotenturchkultur*” of „*Steppenkultur*” (zie o.a. p. 11 en p. 65 ff.). „Ein handgreiflicher direkter Beweis dafür ist natürlich unmöglich”, zegt de schrijver zelf. Hij constateert echter in 't jong-palaeolithicum een „mengkultuur” waarin zich de bovengenoemde houdingen tegenover de dooden demonstreeren. Tevens ziet hij in dien tijd twee rassen, 't Cro-Magnon-ras en 't Aurignac-ras, welke hij beschouwt als de respectieve, oorspronkelijke dragers der bovenbedoelde reine kulturen. Deze beschouwing is (de schrijver erkent het zelf!) zuiver hypothetisch, maar hij tracht haar te steunen, door den invloed van 't landschap op de kultuur ter verklaring te hulp te roepen. Zoo zouden de duistere hollen in 't dichtbeboscchte en „unheimische”, doch voor 't levensonderhoud gunstige Zuid-Europa den Cro-Magnon-mensch tot magie, doodenvrees en „Hocker”-begrafenis hebben ge-

ïnspireerd, de open en voor het leven ongunstige stappen in Oost-Europa den Aurignacmensch tot „niet doodenvrees” (van vereering, liefde of onverschilligheid spreekt schrijver niet!) en „niet-magie” (p. 68). Deze verklaring lijkt ons heel gewaagd en loopt zeer zeker ver vooruit op wat de anthropo-geografie tot nog toe heeft kunnen vaststellen.

Interessant voor 't probleem is evenwel hetgeen ons de prae-historische *feiten* toonen. Van de drie vondsten van den Aurignacmensch (den oorspronkelijken vertegenwoordiger der „Niet-doodenvrees-kultuur”) vertoonen er twee..... duidelijke doodenvrees (Predmost en Combe Capelle; 't skelet van Brünn geeft hieromtrent geen uitkomst). Schrijver schuift dit op de kultuurvermenging.

Overzien we tenslotte de geheele praehistorie¹⁾, dan lijkt ons alles te pleiten voor een door ons aangenomen oorspronkelijke universeele doodenvrees, waaruit zich langzamerhand de doodenvereering ontwikkelde:

1. de oud-palaeolithische „Neandertaler”: slechts doodenvrees;
2. de jong-palaeolithische rassen: overwegend doodenvrees, doch hier en daar afnemend;
3. in 't neolithicum en latere tijden: steeds toenemende doodenvereering.

Ten opzichte van de ontwikkeling der begrafenismethoden valt nog op te merken, dat oorspronkelijk de doode werd ontlucht, achtergelaten op de plek, waar hij stierf ('t woonhol); dat volgens v. Trauwitz de lijkverbranding zich het eerst ontwikkelde bij de doodenvreeskultuur en eerst later uit andere motieven ingang vond bij de niet-doodenvrees-kultuur. Dit zijn resultaten van het onderzoek, die met de onze overeenstemmen.

Rest ons nog de opmerking, dat 't jammer is, dat de schrijver te weinig aandacht heeft besteed aan 't kannibalisme. In de rendier-periode, 't neolithicum en 't bronzen tijdperk, waarvan de kannibalistische vondsten toch vele zijn, noemt hij het heelemaal niet.

¹⁾ Zie schrijvers overzichtelijke tabellen p. 42-51; 86-90; 112-113.